

EWA PAJEWSKA

ORCID: 0000-0002-8612-5300

Uniwersytet Szczeciński, Szczecin

ewa.pajewska@usz.edu.pl

Słownictwo ograniczone czasowo i przestrzennie w powieści Wiesława Myśliwskiego *Widnokrąg* z perspektywy komunikacyjno-językowej

Słowa kluczowe

słownictwo, granica, pamięć

Keywords

vocabulary, boundary, memory

Bez słów nic się nie wie o sobie. Słowa przecież rosną dopiero w człowieku razem z nim. Wytapiają się jak z rudy trosk z jego trosk, udręk, cierpień, łez. Nikt nie otrzymuje ich w darze tylko dlatego, że się urodził, gdzie, kiedy. Ceną słów jest nasz los.

Wiesław Myśliwski, *Widnokrąg*

Powyższy cytat wprowadza do artykułu, którego celem jest wykazanie, jak ważną rolę w komunikacji z innymi odgrywa wybór konkretnego – konstytuującego jednostkę – słowa, dającego jej wolność budowania własnej tożsamości. Dokonując takiego wyboru, sięga ona do „archiwum pamięci”, które zawiera zamkniętą w słowach tradycję, hierarchie wartości, konwencje społeczne i językowe modele życia we wspólnocie.

Nadzieję na zatrzymanie słów w zasobie leksykalnym, a co za tym idzie zachowanie pamięci o artefaktach, uczuciach, emocjach i realiach życia codziennego, daje opowiadanie historii własnego życia. Taki charakter ma powieść Wiesława Myśliwskiego *Widnokrąg*, w której autor wykorzystuje ograniczone czasowo i przestrzennie słownictwo do zrekonstruowania historycznej już rzeczywistości. Jest to w dużej mierze zapis jego własnej

pamięci, którą odtwarza w formie przekazu literackiego pod wpływem terażniejszości. Miejschem, w którym rozgrywa się akcja powieści, są okolice Sandomierza w czasie drugiej wojny światowej i w okresie tużpowojennym. Bohaterem i zarazem narratorem jest Piotr, który snuje wspomnienia o swoim dzieciństwie, młodości oraz wkraczaniu w dorosłość. Z pokładów pamięci narratora wyłaniają się niespodziewanie wydarzenia i przedmioty, wokół których odtwarzane są całe historie. Wykorzystane do ich zrekonstruowania słownictwo wychodzi jednak z użycia i pozostaje w czynnym zasobie słownikowym u coraz mniejszej liczby osób. Jest to zjawisko typowe dla wszystkich zmieniających się wskutek procesów społecznych, gospodarczych i kulturowych wspólnot komunikacyjnych, gdyż nie posługują się w życiu codziennym ich desygnatami¹. Natomiast użycie takich wyrazów we współczesnych tekstach pisanych – przede wszystkim literackich – poszerza krąg osób rozumiejących ich znaczenie, co pozwala na zachowanie tożsamości kulturowej narodu². Konieczne jest w związku z tym nie tylko posiadanie, ale też nabywanie przez odbiorcę nowych kompetencji kulturowych i komunikacyjnych. Pamiętać przy tym należy, że kompetencje te nie zawsze są wspólne dla wszystkich partnerów aktu komunikacji. Ponadto dla wielu osób starszego pokolenia pochodzących z terenów opisywanych w *Widnokregu* przywołanie tego słownictwa wiąże się z emocjami, które są już obce młodzieży. Przez starszych wykorzystywane jest ono głównie w narracji wspomnieniowej. Dla osób młodych jest natomiast źródłem wiedzy zapośredniczonej. Pamięć staje się w związku z tym kategorią wyznaczającą zakres tych kompetencji.

Wojciech Chlebda w każdym akcie pamiętania oraz w każdym akcie mówienia o pamięci (relacjonowania jej zawartości) wyróżnia cztery czynniki konstytutywne: podmiot pamięci (ten, kto pamięta), przedmiot pamięci (to, co jest pamięcią obejmowane), treść pamięci (jej zawartość utkaną z materii psychicznej i zrealizowaną w fizycznej relacji) oraz obserwatora (tego, kto postrzega treść pamięci i o niej innych powiadania)³.

Pojęcie pamięci jest bardzo pojemne semantycznie i często wykorzystywane w różnych dyscyplinach w epoce dominacji teorii ponowoczesnych. W *Wielkim słowniku języka polskiego* pod red. Piotra Żmigrodzkiego pamięć definiowana jest jako 1. 'zdolność umysłu

¹ O procesach przechodzenia słownictwa do „archiwum językowego” (termin wprowadzony do literatury przedmiotu przez Kwirynę Handke) powstało już wiele opracowań językoznawczych. Zob. Kwiryna Handke, „«Czasowe cezury» i przebieg życia wyrazu”, *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, red. Mirosława Białoskórska, 4 (1998): 9–27; też, „Pojęcie i termin «archaizm» na tle zawartości polskich leksykonów”, *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, red. Mirosława Białoskórska, 5 (1999): 9–20; Bogdan Walczak, „Uwagi o «odchodzącym słownictwie» (w związku z książką K. Handke, H. Popowskiej-Taborskiej i I. Galsterowej)”, *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, red. Mirosława Białoskórska, 5 (1999): 21–34.

² Bogdan Walczak, „Co to są «dawne słowa»”, *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 10 (2011): 321–329.

³ Wojciech Chlebda, „Pamięć ujętykowania”, *Tradycja dla współczesności. Ciągłość i zmiana*, 6: *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. Jan Adamowski, Marta Wójcicka (2012): 111.

do utrwalania i odtwarzania informacji', 2. 'obraz czegoś, co minęło, zachowany w czyjejś świadomości'⁴.

Poddane analizie słownictwo, mające naturę znakową, jest tworzywem dzieła literackiego i pełni w nim różne funkcje. To sprawia, że jego opis musi uwzględnić także perspektywę komunikologiczną. Tekst zajmuje centralne miejsce w procesie komunikacji, a jego semiotyczna natura pozwala na wprowadzenie w proces semiozy wszystkich uczestników aktu komunikacji z ich kompetencjami językowymi, pozajęzykowymi, intencjami, odczuciami.

Funkcją wychodzących z użycia wyrazów w powieści Wiesława Myśliwskiego *Widnokrąg* jest przywołanie zachowanej w pamięci autora/narratora rzeczywistości i przedstawienie jej czytelnikowi, który może znać znaczenie użytych do opisu słów, może ich nie znać i zignorować ten fakt, może też odnaleźć jego znaczenie w słownikach.

Wyekscerpowane słownictwo występuje w tekście literackim zaliczanym do dyskursu wspomnieniowego. Termin ten po raz pierwszy użyty został przez Maurice'a Halbwachsa⁵, którego prace były inspiracją dla Jana Assmana⁶, proponującego, ważny dla językoznawcy, podział na pamięć komunikatywną i pamięć kulturową. Pamięć komunikatywna charakteryzuje się horyzontem czasowym ograniczonym do 80–100 lat, zakreślonym przez życie trzech, czterech pokoleń oraz obecnością w codziennej komunikacji ustnej. Natomiast pamięć kulturowa powstaje w procesie przetwarzania pamięci poszczególnych członków wspólnoty we wspólną dla nich wszystkich świadomość o tym, co było istotne dla nich w przeszłości i co może mieć znaczenie w budowaniu przyszłości.

Używane w tekście słownictwo ma wprowadzić czytelnika w świat widziany z perspektywy dziecka i wchodzącego w dorosłe życie młodego człowieka. W tym wypadku subdyskurs powieściowy staje się składową dyskursu wspomnieniowego, który obejmuje także inne dyskursy, np. rodzinny, polityczny, społeczny, publiczny, kulturowy, historyograficzny, itp. Odwołanie się do własnej pamięci o przedmiotach, zdarzeniach i emocjach wpływa na organizację oraz kształtowanie pamięci zbiorowej, staje się podstawą przekazu społecznego o danym okresie. Filtrowanie pamięci odbywa się zawsze poprzez doświadczenie i wiedzę z całego życia⁷.

Językoznawcy zajmujący się tekstami literackimi stosunkowo niedawno włączyli się w dyskusję nad funkcjami literatury jako medium pamięci. Astrid Erill⁸ wyróżniła trzy

⁴ Piotr Żmigrodzki, *Wielki słownik języka polskiego*, dostęp 7.08.2019, <https://www.wsjp.pl>.

⁵ Maurice Halbwachs, *Spoleczne ramy pamięci*, tłum. Marcin Król (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008).

⁶ Jan Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. Anna Kryczyńska-Pham (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015).

⁷ Maciej Czerwiński, „Semantyczna analiza dyskursu”, w: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. Waldemar Czachur, Agnieszka Kulczyńska, Łukasz Kumięga (Kraków: Universitas, 2016), 41–58.

⁸ Erill Astrid, „Literatura jako medium pamięci zbiorowej”, w: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. Magdalena Sariusz-Wolska (Kraków: Universitas, 2009), 211–247; też, *Kultura*

tego typu funkcje. Pierwszą z nich jest gromadzenie i przechowywanie znaczeń i sensów, drugą – zapewnienie danym treściom cyrkulacji zarówno w czasie jak i przestrzeni, a trzecią – uruchamianie wspomnień za pomocą pewnych „wywoływaczy”, którymi mogą być także konkretne słowa. Wpisują się one w szeroki kontekst kreacji świata przedstawionego i jego odbioru. W Polsce temu zagadnieniu poświęcone są prace Wojciecha Chlebdy⁹, Anny Pajdzińskiej¹⁰ i Waldemara Czachura¹¹. Pamięć jednostek tworzy pamięć zbiorową i jej właśnie dotyczy pierwsza językoznawcza monografia autorstwa Marty Wójcickiej pt. *Pamięć zbiorowa a tekst ustny*¹².

Wykscerpowane z badanego tekstu słownictwo jest wyborem autora artykułu i nie stanowi kompletnej całości. Przede wszystkim są to wyrazy uporządkowane według kręgów tematycznych, konstytuujących pamięć narratora, a których zrozumienie może sprawić problemy współczesnemu młodemu odbiorcy, także przy założeniu, że mamy do czynienia w większości z czytelnikiem nie pochodzącym z opisywanego w powieści regionu Polski. Definicje i kwalifikatory podawane są głównie na podstawie *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza¹³. Wykorzystano ponadto *Słownik gwary sandomierskiej* Andrzeja Cebuli¹⁴, który oznaczono skrótem AC, elektroniczną wersję *Wielkiego słownika języka polskiego* pod red. Piotra Źmigrodzkiego¹⁵ oznaczoną skrótem WSJP, elektroniczną wersję *Słownika języka polskiego PWN*¹⁶ oznaczoną skrótem ESJP oraz elektroniczną wersję *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza oznaczoną skrótem GSP¹⁷.

Dużą rolę w powieści *Widnokrąg* odgrywa opis przedmiotów będących na wyposażeniu mieszkania. Cechą charakterystyczną dla czasu będącego przedmiotem narracji jest

pamięci, tłum. Magdalena Saryusz-Wolska (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2018).

⁹ Chlebda Wojciech, „Szkice do językowego obrazu pamięci. Pamięć jako wartość”, *Etnolingwistyka* 23 (2011), 83–98.

¹⁰ Pajdzińska Anna, „Pamięć jako wartość”, w: *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Upadek wartości czy walka o wartości?*, red. Jan Mazur, Agata Małyska, Katarzyna Sobstyl (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007), 253–261.

¹¹ Waldemar Czachur, „Dlaczego pamięć społeczna może być przedmiotem badań lingwistycznych?”, w: *Karły na ramionach olbrzymów? Kultura niemieckiego obszaru językowego w dialogu z tradycją 2*, red. Joanna Godlewicz-Adamiec, Piotr Kociumbas, Ewelina Michta (Warszawa: Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2016), 252–260; Waldemar Czachur, red., *Pamięć językiem pisana: Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018).

¹² Marta Wójcicka, *Pamięć zbiorowa a tekst ustny* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2014).

¹³ Stanisław Dubisz, red., *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003). Definicje użyte w artykule bez podania skrótu pochodzą z tego słownika.

¹⁴ Andrzej Cebula, *Słownik gwary sandomierskiej* (Sandomierz: Armoryka, 2018).

¹⁵ Piotr Źmigrodzki, red., *Wielki słownik języka polskiego*, dostęp 7.08. 2019, <https://www.wsjp.pl>.

¹⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, dostęp 7.08. 2019, <https://sjp.pwn.pl/>.

¹⁷ Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, dostęp 7.06.1019, https://www.archive.org/stream/sownikgwar-polsk03kargoog/sownikgwar-polsk03kargoog_djvu.txt.

bieda. Wielu sprzętów, charakterystycznych dla wnętrza w wiejskich domach czy biednych miejskich mieszkaniach, już nie ma. Jedne z nich są typowe dla tych wnętrz, inne świadczą o aspiracjach do lepszego życia. Dlatego pojawiają się takie wyrazy, jak np. **tremo** (fr. *trudeau*) *przestarz.* ‘wysokie lustro w ramie, sięgające, pozwalające na oglądanie odbicia całej postaci, często połączone z konsolą (konsolką) do podłogi lub połączone ze stolikiem konsolowym’: *Zawsze chciała mieć tremo, takie rozkładane, ze skrzydłami, żeby się można przejrzeć z boków, z tyłu, włosy jak się ułożyły* (34)¹⁸ czy **etażerka** (fr. *étagère*) *książk.* ‘lekki mebel składający się z kilku otwartych półek na książki, pisma, ozdobne drobiazgi’: [...] *miały gramofon i całą etażerkę płyt z tangami* (32). Sprzętami domowymi i przedmiotami codziennego użytku przywołanymi we wspomnieniach są: **balia** (d-niem. *bajle*) *przestarz.* ‘duże, zwykle drewniane, naczynie o prostych, niezbyt wysokich bokach, służące do prania bielizny’: *Każdy będzie miał w domu beczkę i rurki, a nie to w balii czy kotle do prania* (242), **ciarupa** AC ‘gliniane garnki, potłuczona porcelana’: *Po podłodze to jakby ktoś naumyślnie ciarup, szkieł usiał* (218), **derka** (ukr.) *przestarz.* ‘gruby koc, używany zwykle jako nakrycie na konia’: [...] *na szerokim siedzeniu, które im dziadek aż z dwóch snopków słomy umościł, nakrywając jeszcze derką* (303), **dzieża** *przestarz.* ‘duże, drewniane naczynie do rozczyniania ciasta na chleb; donica’: [...] *w domu matka takie koła piekła. Dzieża mąki szła* (337), **fajerka** (niem. *Feuerkieke*) *pot.* ‘krążek żeliwny lub jedna z kilku obrączek żeliwnych zamykających lub zmniejszających otwór w płycie kuchennej lub piecyku’: *Coś tam miesza w garnku, coś przestawia na fajerkach* (11), **kolchożnik** (ros.) *pot.* ‘głośnik podłączony do radiowęzła’: *Kolchożnik na ścianie mają* (352), **kopyść** *przestarz.* ‘drewniana łopatka lub łyżka o długim trzonku’: *Gotowała [...] i kazała ojcu pomieszać kopyścią, aby się nie przypaliła* (61), **lepka** AC ‘pasek lepkiej bibułki służący do łapania much’: [...] *spojrzał na lepkę zawieszoną u sufitu* (199), **miednica** ‘naczynie w kształcie dużej miski służące do mycia się, prania, zmywania, itp.’: [...] *dolewa gorącej wody do miednicy [...]* (11), **opalka** *przestarz.* ‘owalny koszyk zwykle pleciony z wikliny lub łyka, używany w gospodarstwie wiejskim’: [...] *taszczy opalkę kartofli z piwnicy* (199), **pogrzebacz** ‘zagięty na końcu pręt stalowy służący do poprawiania palącego się w piecu węgla lub drewna’: *Już łapie pogrzebacz, zrywa fajerki* (8), **przetak** *rol.* ‘duże sito z większymi otworami, służące zwykle do odsiewania, czyszczenia ziarna’: [...] *przypadła babka, podnosząc głowę znad przetaka, w którym przebierała fasolę* (62), **sagan** (ros.) *pot.* ‘duży garnek kuchenny, żelazny lub miedziany, używany głównie na wsi’: [...] *dolewa gorącej wody do miednicy z sagana* (11).

Można też wyróżnić grupę wyrazów, które są nazwami ubiorów lub jego części, np. **beretka** AC ‘nakrycie głowy, beret’: *siedział [...] w wypłowiałej beretce na głowie* (196), **burka** (ukr.) *histor.* ‘długie, obszerne nakrycie wierzchnie w formie peleryny z kapturem, uszyte z grubego, ciemnego sukna lub filcu, używane dawniej podczas podróży’: *Nawet burki nie mieli dla niej* (583), **ciapki** AC ‘kapcie’: [...] *ona ciapków miała pełno w sieni* (34),

¹⁸ Cyfry w nawiasach oznaczają numery stron powieści *Widnokrąg*, na których znajdują się analizowane zwroty.

giemza (niem. *Gemse*) rzem. ‘wyprawiona skóra kozia używana do wyrobu luksusowego obuwia i galanterii skórzanej’: *Ale tutaj musi być na cholewkę taka sama skóra jak w tym, a to giemza* (363), **kaszkiet** (franc. *casquette*) pot. ‘czapka męska z daszkiem’, *histor.* ‘w XIX w. nakrycie głowy ze skóry lub filcu, używane przez żołnierzy’: [...] *chodził w złotym kaszkiecie* (300), **koalicyjka** wojs. ‘wąski, skórzany pas oficerski, przerzucany ukośnie przez lewe ramię i pierś’: *pas z koalicyjką* (61), **podkówka** rzem. ‘okucie w kształcie półkolistym chroniące obcas przed ścieraniem’: *Ty partaczu! Podkówki ci najwyżej przybijają* (360), **rubaszka** (ros.) et. ‘koszula męska, wykładana na spodnie, przepasana pasem lub sznurem, zapinana na lewym ramieniu, noszona w Rosji’: *Poza butami zastawił wiele innych rzeczy i rubaszkę, i spodnie* [230], **zapaska** etn. ‘wiejski, samodziślowy fartuch z wełny, marszczony, noszony z przodu na spódnicy, służący też do okrycia się’: [...] *myła ręce, zakładała zapaskę* (209).

Do wyrazów, które także mogą być niezrozumiałe dla współczesnego czytelnika, można zaliczyć nazwy sprzętów używanych w gospodarstwie wiejskim. Należą do nich: **latry** AC ‘boczne deski albo drabiny u wozu’: [...] *ze złości chwycił się garściami latrów* [314], **ożóg** przestarz. ‘kij, często zakrzywiony, do poprawiania ognia w piecu piekarskim lub do wygarniania żużlu i popiołu z pieca kowalskiego’: [...] *chwycił ożóg* (203), **reptuch** AC ‘torba do karmienia koni’: [...] *nie zdążył [...] zawiesić reptucha koniom u lbów* (385), **skobel** ‘pręt metalowy wbity dwoma końcami w futrynę drzwi, wieko skrzyni, itp., służący do zamykania czegoś, zwykle na kłódkę’: [...] *zamknąłem stodołę na skobel* (176), **zajdy** AC ‘dwuczęściowe sanie, połączone łańcuchem, służące do przewozu drewna’ [...] *jak ktoś z pola z zajdami szedł, zatrzymywał go i pstryk* (22), **zatylnik** AC ‘deska zamykająca z tyłu wóz’: [...] *to upchało się jakoś [...] już przy zatylniku, gdzie usiadła i Buba* (303), **żuraw** przestarz. ‘prymitywny przyrząd do wyciągania wody ze studni, w kształcie drąga dwuramiennego obciążonego ciężarkiem i umieszczonego na wysokiej podstawie’: [...] *matka, zobaczywszy na podwórzu żuraw, wykrzyknęła* [...] (378).

Zmieniły się także zabudowania i ich funkcje, z tego powodu wychodzą z użycia takie wyrazy, które nazywają części budynków w gospodarstwie, np. **sąsiek** rol. ‘część stodoły, gdzie składa się zboże, siano, słomę’: [...] *opierając się o ścianę [...] sąsieka* (175), **wrótnie** AC ‘wrota, brama’: *Podsunąłem się cichutko pod wrótnie* (175).

Ograniczony zasięg użycia mają już nazwy owoców, rosnących w przydomowych sadach, takich jak: **cukrówka** WSJP pot. 1. ‘odmiana gruszy, mająca średniej wielkości owoce koloru żółtozielonego, niekiedy zarumienione, z soczystym, bardzo słodkim miąższem’, 2. ‘owoc cukrówki – drzewa’: *urwę sobie parę cukrówek* (175) czy **sralki** AC ‘niewielkie żółte śliwki’ (23).

Wiesław Myśliwski wykorzystuje w powieści wiele wyrazów, które tworzą emocjonalnie nacechowaną atmosferę minionej epoki. Do takiej grupy można zaliczyć nazwy osób, np. **dzierlatka** książk. ‘wesoła, szczebiotliwa, trzpiotowata, młoda dziewczyna’: [...] *zachowywały się jak dzierlatki* (232), **smark** pot. lekcew. ‘o kimś młodym, niedorośłym lub z gniewem o dziecku, zwłaszcza o chłopcu’: *Aleś ty smark jeszcze* (298), **szczył** pot. *pospol.*

‘z niechęcią lub gniewem o dziecku, zwłaszcza o chłopcu’: *Cóż to za szczył* (265), **znajduch** ESJP ‘gwarowo: osoba w dzieciństwie znaleziona przez aktualnych opiekunów; znajda’: *Nic dobrego z tego znajducha nie wyrośnie* (267), **zdzierus** ‘zdzierca’: *To ten zdzierus nie tyle od grobu, co od tej ziemi bierze* (352). Wychodzą z użycia nacechowane silną ekspresją wyzwiska, takie jak **jucha** *posp.* ‘drań, szelma, gałgan’: *Przewoźnik, jucha, płynie* (374) czy **kulfon** ‘pogardliwie o człowieku niezgrabnym, ciężkim, niezdatnym’ (359). Do nacechowanych ekspresywnie wyrazów można zaliczyć także wyraz **belt** notowany przez WSJP z kwalifikatorem *pogard*. Pot. ‘niejasna, niezrozumiała wypowiedź’: [...] *mówiliśmy, że belt ma Kaziuś w głowie ze starości* (262).

Wielu wyrazów wychodzących z użycia, wyekscerpowanych z powieści Myślińskiego, nie można połączyć w większe grupy tematyczne. Przykładem może być w tym wypadku nazwa osoby wykonującej nieistniejący obecnie zawód, np. **felczer** (niem.) *med.* ‘osoba wykonująca zawód zbliżony do zawodu lekarza, ale uprawniona do wykonywania jedynie prostych zabiegów’: *A może powinieneś do lekarza pojechać. Albo chociaż idź tu do naszego felczera* (37). Nieużywane są także nazwy wyspecjalizowanych sklepów, jak np. **łokciowy historycz.** ‘sklep z towarami łokciowymi: *W łokciowym mają mieć w przyszłym tygodniu na wyspy* (352) czy **blawatny**¹⁹ ‘sklep, w którym handluje się tkaninami’ [def. E.P.]: [...] *dostać sklepik, blawatny* (302). Przeszły funkcjonować w realiach życia codziennego nazwy niektórych jednostek miary, jak np. **kwaterka przestarz.** ‘dawna jednostka objętości ciał płynnych i sypkich równa ¼ litra (1/4 kwarty)’: *Kupiłam kwaterkę śmietany* (353). Do rzadkich wyrazów można zaliczyć też słownictwo z zakresu obrzędowości religijnej, takie jak **egzorta** (niem. *Exhorte*) *rel.* ‘krótkie kazanie okolicznościowe, wygłaszane przeważnie na pogrzebie lub w rocznicę czyjejś śmierci’: *Ksiądz [...] wygłosił nad ojcem egzortę* (508).

Ograniczony zasięg użycia mają wyrazy pochodzące z języka niemieckiego, które występowały w komunikacji potocznej w okresie wojny, a dotyczące zaopatrzenia w żywność, np. **bezugszajn** ‘talon’²⁰: *Podwyżkę nawet dali [...] i dodatkowy bezugszajn na kilo kielbasy, kilo cukru* (169), **szlacht** ‘rzeź’²¹: *Stworzenie na szlacht poszło* (240). Tych wyrazów nie notują wykorzystane słowniki. Podobną grupę stanowią wyrazy pochodzące z języka rosyjskiego, które oddawały realia kontaktów miejscowej ludności z żołnierzami Armii Czerwonej. Ta grupa wyrazów obejmuje nazwy osób: **lejtenant** ‘porucznik’: *Przyjadę, to żebyś żył, lejtnant* (272), **starszina** ‘stopień podoficerski w armii radzieckiej’: *Ojciec leżał już w łóżku i wytrzeszczył tylko na nas oczy, gdy stanęliśmy w progu, ja na przedzie z tym krowim łbem na ramieniu, starszina Iwan za mną* (338), **tawariszcz** ‘towarzysz’: *Niewiele*

¹⁹ Tego wyrazu nie notuje *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza. W elektronicznej wersji *Słownika języka polskiego* znajduje się przymiotnik *blawatny* z następującą definicją ‘dawniej: wykonany z kosztownej, jedwabnej tkaniny, przeważnie koloru błękitnego’.

²⁰ Wyraz nienotowany w wykorzystanych słownikach.

²¹ W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod red. Dubisza występuje *szlachtować* ‘dokonywać uboju bydła’ z kwalifikatorem *przestarz.* Zob. Bogusław Nowowiejski, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego* (Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, 1996).

jeszcze wtedy wiedziałem o tawariszczu Stalinie, prócz tego, że wyzwolił nas od Niemców (232).

Realia czasu minionego oddają także czasowniki, np. **buć się** SGP 1. ‘gęsto rosnąć’, 2. ‘wzrastać bujnie do góry’: *Tak zawsze podlewałam, to się aż buiły* (268), **obstałować** przestarz. ‘zlecić wykonanie czegoś, zamówić coś, zwykle u rzemieślnika’: *Nowe mu obstarujemy* (380), **uflagać** AC ‘ubrudzić się’: *Co ty w butach idziesz? Dopiero ich w tej rosie musiałeś uflagać* (376), **wyprymić** AC ‘wystroić’: *Muszę gdzieś czarnej chusteczki pożyczyc na głowę, bo w kapeluszu gadaliby, że się wyprymilałam* (358), **wyraszplować** AC ‘spiłować raszplą, stalowym pilnikiem o grubych nacięciach’: *Dobrze choć wyraszplowaliście?* (365), przysłowki i wyrażenia przyimkowe, np. **siajniasto** AC ‘krzywo, krzywymi nogami’: *Ona idzie siajniasto, a on jakby pod orkiestrę szedł* (253), **na kapkę** AC ‘trochę, cokolwiek’: *Musiałem jeszcze ze swojej dolożyć na kapkę* (368), przymiotniki, np. **cajgowy** od **cajg** SGP ‘materia wełniana’, ‘zrobiony z takiej tkaniny’: *Dobrze, że choć tego garnituru nie sprzedałam. Panu by się cajgowy nadał, a to czysta wełna* (356), **siajniasty** AC ‘krzywy’: *Z grubsza panu mówię [...] siajniasty, nie siajniasty* (320), **wybulony** AC ‘wybrzuszony’: *[...] na którymś z wybulonych przęsł mostu* (27).

Użyte w badanym tekście wyrazy oddają stan pamięci pokolenia, którego dzieciństwo przypadło na czas wojny. Pamięć ta ma przede wszystkim charakter językowy, gdyż – jak pisze Waldemar Czachur²² – powstaje w procesie nominalizacji i orzekania o konkretnych doświadczeniach, a przekazywana w procesie społecznej interakcji ma charakter komunikatywny i kulturowy. Jednostka dysponuje określoną kompetencją językową, na którą składa się znajomość leksyki pozwalającej na nazwanie elementów świata rzeczywistego. Ta rzeczywistość ewoluuje, zmienia się i znika. Wiele ważnych dla jednostki i grupy zjawisk, zachowań oraz przedmiotów przestaje istnieć. Zostają w pamięci tych, dla których były ważne. Dla następnych pokoleń stają się tylko zbiorem zamkniętym w „archiwum” kulturowym. Tak jak odchodzą ludzie, tak też odchodzą słowa. Literatura pozwala zachować pamięć o ludziach poprzez słowa, które utrwala w pamięci kolektywnej.

Bibliografia

Źródło

Myśliwski, Wiesław. *Widnokrąg*, wyd. II. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2018.

Asmann, Jan. *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. tłum. Anna Kryczyńska-Pham. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.

Balcerzan, Edward. „Granice literatury, granice historii, granice granic”. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja* 6 (2004), 11–20.

²² Czachur, „Dlaczego pamięć”, 255.

- Bronikowska-Balewska, Agnieszka. *Nie-skończone historie... Ojcowie i synowie w prozie lat dziewięćdziesiątych XX wieku*. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2016.
- Cebula, Andrzej. *Słownik gwary sandomierskiej*. Sandomierz: Armoryka, 2018.
- Chlebda, Wojciech. „Pamięć ujęzykowiona”. W: *Tradycja dla współczesności. Ciągłość i zmiana*. T. 6: *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. Jan Adamowski, Marta Wójcicka, 109–119. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2012.
- Chlebda, Wojciech. „Szkice do językowego obrazu pamięci. Pamięć jako wartość”. *Etnolingwistyka* 23 (2011): 83–98.
- Czachur, Waldemar. „Dlaczego pamięć społeczna może być przedmiotem badań lingwistycznych?”. W: *Karły na ramionach olbrzymów? Kultura niemieckiego obszaru językowego w dialogu z tradycją 2*, red. Joanna Godlewicz-Adamiec, Piotr Kociumbas, Ewelina Michta, 252–260. Warszawa: Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2016.
- Czachur, Waldemar, red. *Pamięć językiem pisana: Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018.
- Czerwiński, Maciej. „Semantyczna analiza dyskursu”. W: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. Waldemar Czachur, Agnieszka Kulczyńska, Łukasz Kumięga, 41–58. Kraków: Universitas, 2016.
- Dubisz, Stanisław, red. *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Erill, Astrid. *Kultura pamięci*, tłum. Magdalena Saryusz-Wolska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2018.
- Erill, Astrid. „Literatura jako medium pamięci zbiorowej”. W: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. Magdalena Saryusz-Wolska, 211–247. Kraków: Universitas, 2009.
- Halbwachs, Maurice. *Społeczne ramy pamięci*, tłum. Marcin Król. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Handke, Kwiryna. „Czasowe cezury» i przebieg życia wyrazu”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, red. Mirosława Białoskórska, 4 (1998): 9–27.
- Handke, Kwiryna. „Pojęcie i termin «archaizm» na tle zawartości polskich leksykonów”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, red. M. Białoskórska, 5 (1999): 9–20.
- Kaniowska, Katarzyna. „Antropologia i problem pamięci”. *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty* 3 (2003): 62.
- Karłowicz, Jan. *Słownik gwar polskich*. Dostęp 7.06.1019. https://www.archive.org/stream/sownikgwarpolsk03kargoog/sownikgwarpolsk03kargoog_djvu.txt.
- Nowowiejski, Bogusław. *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego*. Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, 1996.
- Pajdzińska, Anna. „Pamięć jako wartość”. W: *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Upadek wartości czy walka o wartości?*, red. Jan Mazur, Agata Małyska, Katarzyna Sobstyl, 253–261. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007.
- Skowronek, Krystyna. „«Stare», «nowe» i «najnowsze» konteksty językowo-kulturowe”. *Horyzonty Wychowania* 15 (2016): 47–65.
- Słownik języka polskiego PWN*. Dostęp 7.08. 2019. <https://sjp.pwn.pl/>.
- Walczak, Bogdan. „Co to są «dawne słowa»”. *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 10 (2011): 321–329.
- Walczak, Bogdan. „Uwagi o «odchodzącym słownictwie» (w związku z książką K. Handke, H. Popowskiej-Taborskiej i I. Galsterowej)”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, red. Mirosława Białoskórska, 5 (1999): 21–34.
- Wójcicka, Marta. *Pamięć zbiorowa a tekst ustny*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2014.
- Żmigrodzki Piotr, red. *Wielki słownik języka polskiego*. Dostęp 7.08.2019. <https://www.wsjp.pl>.

Słownictwo ograniczone czasowo i przestrzennie w powieści Wiesława Myśliwskiego *Widnokrąg* z perspektywy komunikacyjno-językowej

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie z perspektywy komunikacyjno-językowej wybranego słownictwa z powieści Wiesława Myśliwskiego *Widnokrąg*. Zmieniający się – wskutek dynamicznych procesów społecznych, gospodarczych i kulturowych – sposób porozumiewania się powoduje, że część leksyki wychodzi z użycia i pozostaje w pamięci tylko tych osób, dla których jest ważnym składnikiem tożsamości. Zjawisko to ma charakter uniwersalny. Przyjmujemy, że literatura jest podstawowym medium pamięci wspólnoty kulturowej, a leksyka w niej zawarta przekazuje wybrane obrazy życia, pomagając w ich zapamiętaniu lub poszerzając kompetencje odbiorcy o nowe elementy. Słownictwo kreujące obraz świata w powieści *Widnokrąg* rekonstruuje i reinterpretuje przeszłość zarówno u autora/narratora jak i u czytelnika. Wybrane z analizowanej powieści słownictwo zatrzymane w pamięci jednostki pokazuje rzeczywistość z perspektywy „małej ojczyzny”, umożliwiając czytelnikowi poznanie realiów toczącego się w niej życia, a co za tym idzie poszerzenie własnej pamięci.

Temporarily and spatially limited vocabulary of the Wiesław Myśliwski's novel *Widnokrąg* from a communicative-linguistic perspective

Summary

The purpose of this article is to provide a communicative-linguistic perspective on the vocabulary selected from the Wiesław Myśliwski's novel *Widnokrąg*. As a result of the changing ways of communication – caused by the dynamic social, economic, and cultural processes – part of the lexis goes out of use and only remains in the memory of those for whom it constitutes a significant element of identity. This phenomenon is of a universal nature. We assume that literature is a basic medium of memory of a cultural community, and the lexis contained in it transfers selected images of life, helping to memorize them or adding new elements to the reader's competences. The vocabulary that creates the image of the world in *Widnokrąg* reconstructs and reinterprets the past both in the author/narrator and in the reader. The vocabulary selected from the analysed novel, retained in the memory of an individual, shows reality from the perspective of a “small homeland”, enabling the reader to know the realities of the life lived there, and thereby to extend his or her own memory.

Cytowanie

Pajewska, Ewa. „Słownictwo ograniczone czasowo i przestrzennie w powieści Wiesława Myśliwskiego *Widnokrąg* z perspektywy komunikacyjno-językowej”. *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 19 (2020): 299–308. DOI: 10.18276/sj.2020.19-20.